

УДК 930.85(5)

І. Субота, асист.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ПЕРЕДУМОВИ КУЛЬТУРНОГО ВІДРОДЖЕННЯ В КРАЇНАХ ПЕРСЬКОЇ ЗАТОКИ

Розглянуто основні передумови відродження та розвитку нової літератури в країнах Перської затоки. Серед них: просвітницьких рух, розвиток економіки, зародження преси, контакти з європейцями тощо.

Ключові слова: народна освіта, зародження преси, розвиток економіки, нові філософські та літературні течії.

Починаючи з кінця ХХ ст. література в країнах Перської затоки розвивається дуже швидкими темпами, з'явилися нові жанри раніше не притаманні арабській літературі. Проте література країн Перської затоки досі залишається мало дослідженою в українській орієнталістиці. Тому завдання даної розвідки – з'ясувати, які фактори стали передумовою такого стрімкого культурного розвитку, який ми спостерігаємо в цьому регіоні.

Відомо, що до приходу експедиції Бонапарта Наполеона у 1798 році в Єгипет арабська література була законсервована. Саме контакти з європейцями стимулювали розвиток думки, культури і літератури. Це було одним з факторів відродження. Та коли ми говоримо про відродження в країнах Перської затоки, то варто зауважити, що воно відбувалось значно пізніше, в зв'язку з історичними умовами цих країн.

Серед факторів, що призвели до зародження нової літератури в Затоці: розвиток освіти та економіки, процвітання торгівлі, становлення преси, контакти з європейцями, активна участь жінок в культурному процесі. Звісно, що *просвітницький рух* є одним з найсуттєвіших чинників, що значно вплинув на вироблення усвідомленості власної індивідуальності і викликав прагнення до збереження скарбів своєї спадщини, а також звернув увагу на розвиток світових цивілізацій, прогрес у світі. Розвиток освіти в країнах Перської затоки розпочався значно пізніше, ніж, приміром, в Єгипті чи Лівані, де він припав на ХІХ ст. Щодо країн Затоки, то виникнення просвітницького руху припадає на кінець ХІХ ст. – І пол. ХХ ст. і відбувався він поетапно. У арабських країнах здавна існували початкові школи – "куттаб", в яких давалась традиційна релігійна освіта. Лише на поч. ХХ ст. у країнах Затоки з'явилися народні школи, освіта в яких суттєво відрізнялася від тої, що давалась в традиційних релігійних школах. Ці школи відкривались на кошти ентузіастів-благодійників, що займалися торгівлею. В них вивчалось письмо, арифметика, граматики, музика, логіка, іноді астрономія. Деякі школи давали конкретні знання пов'язані з торгівлею перлами. До народних шкіл запрошувалися найкращі вчителі з інших арабських країн. Однак, народні школи безпосередньо залежали від процвітання торгівлі. Оскільки, через залежність від торгівлі, народні школи не могли гарантувати постійну стабільність навчання, контроль над їх діяльністю був переданий державі, що почала поступово оновлювати освіту. І, звичайно, свого апогею модернізація освіти досягла після отримання країнами Перської затоки незалежності.

Прикладом народних шкіл в ОАЕ є школа "Ат-Таймія" в Шарджі, що вважається однією з перших шкіл такого типу. Дата її заснування приблизно 1910 рік, а також "Аль-Ахмадія" (1914 р.) в Дубаї, "Аль-Філах" (Дубаї 1927 р.) та ін. В середині 50-х років, відбувається новий прорив в освіті з виявленням та видобутком нафти. Активно відкриваються нові навчальні заклади. У 1953 р. в Шарджі відкрито нову початкову школу, куди запрошувалися вчителі з інших країн, в тому числі, з Кувейту, де освіта була вже краще розвинута. У 1955 році в Шарджі засновано школу для дівчат в "Аз-Загра". В 1971 році кількість шкіл в Шарджі вже сягнула 45-и. Далі цей рух поширився і в Дубаї, де

за правління шейха Заїда, який прийшов до влади у 1966 році, було відкрито низку початкових та середніх шкіл. А також було створено Міністерство освіти. (Для порівняння, в Єгипті Управління школами, функції якого зараз виконує Міністерство освіти було засноване ще за правління Мухаммада Алі (р. пр. 1805-1848).) В 1971 році кількість шкіл сягала 15, в яких навчалось 7897 учнів. В Аджмані така державна системна освіта розпочалася з відкриття початкової школи "Ар-Рахідія" в 1958 р. В 1967 році було відкрито початкову школу для дівчаток "Аль-Хадіжа". Щодо Дубаї, то було відновлено роботу вище згадуваної школи "Аль-Ахмадія" у 1958 р., яку фінансово підтримував Шейх Рахід бен Саїд. В Дубаї середню освіту почали давати з 1965 року, коли було відкрито навчальне відділення Міністерством освіти Кувейту. Звісно, що й в інших еміратах освітній процес мав місце, та ми розглянули Шардж, Абу Дабі і Дубаї з огляду на те, що в них проживає більша кількість людей. [2, с. 25-27]

Після об'єднання еміратів у 1971 році, ще більше уваги приділялось розвитку та оновленню освіти, навчальному плану, а також оснащенню приміщень для навчання. В цей час було завершено формування освіти заснуванням Університету Об'єднаних Арабських Еміратів у 1976 році.

В Омані першу початкову школу з регулярним відвідуванням було засновано у 1926 році. А в 1930 році було засновано початкову школу під патронатом султана, ще дві такі школи було відкрито в 1935 році. 1936-го року в місті Салала було відкрито школу "Ас-са'ідія", яку урочисто відкрив сам султан Саїд бен Теймур. В 1940 році було засновано велику школу в Маскаті. Всі вище згадані школи працювали регулярно під контролем держави. За часів правління султана Кабуса бен Саїда (з 1970 р) свій розвиток отримала середня та вища освіта. Перший університет Оману – Університет султана Кабуса було відкрито 1986 року.

В Бахрейні на поч. ХХ ст. існували школи з традиційною релігійною освітою, початкові школи з регулярним відвідуванням. Про це можна дізнатися з праці "Арабські правителі" Аміна ар-Рейхані, який відвідав Бахрейн у 20-роках ХХ ст. Він пише, що там навчали наукам та давали знання, які заборонялись у Ємені. Серед вчителів були єгиптяни, іракці, вчителі з Неджду. Проте, які саме науки там вивчались письменник не згадує [2, с.31]. Ар-Рахід Бу-ша'ір припускає, що першою школою з регулярним відвідуванням є "Аль-Халіфія" заснована у 1919 році. Починаючи з середини ХХ ст., освіта все більше розвивається, особливо початкова. В 1951 році було засновано першу середню школу для дівчаток. У 1986 році було відкрито Бахрейнський університет.

Освітнє становище в Катарі не відрізняється від решти країн Затоки. Тут також була поширена традиційна релігійна освіта. Одною з таких шкіл була школа "Саїда Аміна аль-Махмуд" відкрита у 1893 році. Також в Катарі були і народні школи відкриті багатими людьми. Наприклад школа "Аль-Асрія" заснована шейхом Мухаммадом бен Мані, і діяла з 1914 р. по 1938 р. З 1951 року в Катарі відкриваються держані школи. У 1977 році у м. Доха було засновано Катарський університет.

В *Кувейті* освітній рух розпочався дещо раніше. Коли Амін ар-Рейхані відвідав Кувейт у 20-х роках ХХ ст., то з захопленням відмічав риси культурного і освітнього підйому, що розпочався під час правління шейха Ахмада ас-Сабаха. На його думку, опорою для такого підйому було відкриття громадської бібліотеки, та робота денних і вечірніх шкіл. Звісно, що освіта Кувейту також пройшла шлях від традиційних релігійних шкіл до державних. Першою школою з регулярним відвідуванням була "Аль-Мубаракія" відкрита у 1912 році. Деякі вчені стверджують, що підйом освіти в Кувейті не був пов'язаний з видобутком нафти, як це переважно було в інших країнах Перської затоки. Ще до знайдення нафти в Кувейті, в рамках можливого, намагалися закласти основи відповідної освітньої системи. Тут, напевно, відіграло роль вигідне географічне положення Кувейту – на перехресті морських і сухопутних шляхів в регіоні Перської затоки. Через Кувейт проходив один з шляхів паломників. Торгівельні зв'язки мали безпосередній вплив на життя населення. Завдяки постійним міжнародним контактам культура Кувейту ввібрала в себе елементи культур інших народів. Як і в решті країн Затоки, інтелігенція їздила на навчання до Єгипту, Іраку та інших країн.

Окрім, розвитку освіти, суттєвим фактором культурного підйому в Затоці є **розвиток економіки**. Географічне становище країни зробило її центрами зовнішньої торгівлі. На їх території проходили торговельні шляхи і знаходилося багато торговельних ринків. Торговля перлами була одним з основних джерел доходу. Країни мали досить великі флоти кораблів для пірнання за перлами та риболовлі. Також певний прибуток давало будівництво кораблів. Щодо сільського господарства, то воно було розвинуте лише в деяких регіонах таких як Бахрейн. Також була поширена торгівля верблюдами. В Маскаті та Дубаї торгували зброєю за посередництва Франції. Розширення торговельних зв'язків має велике значення для розвитку культури. Вони були налагоджені з Індією, Китаєм, Єгиптом, Іраком, Сирією та іншими країнами, в тому числі і європейськими. Велику роль в перенесенні західного способу життя та європейської культури на терени Затоки зіграла торгівля з Індією. Деякі дослідники вважають, що зв'язки з Бомбеєм є одним з найважливіших факторів культурного підйому цього арабського регіону. Та звичайно вище згадані види діяльності не давали таких доходів як видобуток нафти, який розпочався з 30-х років. Виявлення нафти стало новою сторінкою в історії Затоки, призвело до великих змін в усіх сферах життя, включаючи і культурне. Культурні відносини з іншими країнами стали міцнішими, що відкрило двері для нових філософських та літературних течій, які наклали відбиток на літературу в регіоні.

Результатом розвитку економіки та налагодження стосунків з іншими країнами є **розвиток преси**. Існують згадки про типографії в Затоці відкриті в кінці ХІХ ст. – на поч. ХХ ст. Наприклад типографія "Аль-Віляйя" (1883 р.), "Аль-Мажідія" (1909) в Мецці. З ними пов'язана діяльність газет: "Аль-Хіджаз", "Ар-Ракіб", "Шамсуль-Хакіка", "Аль-Іслях" та інших. Та більшість з них видавалась турецькою мовою. В 1934 році Абдалла Заїдом було відкрито типографію в *Бахреїні*, де пізніше було видано першу газету (1939 р). Це газета "Аль-Бахрейн", яка ознаменувала собою зародження сучасної культури в Бахреїні. Слідом за нею почали виходити інші газети та журнали, як-от газета "Джарідат Аль-Бахрейн", що вперше вийшла на початку 50-х років.

В *Кувейті* з 1928 року виходив журнал "Кувейт", який відображав думки тогочасних реформаторів. Інший кувейтський журнал "Аль-Ба'са" почав видаватися у 1946 році в Каїрі, а з 1948 року літературний журнал

"Казима", з 1952 року журнал "Ар-Райд". В кінці ХХ ст. виходила велика кількість журналів, серед яких: "Аліму аль-фікрі", "Ас-Сакафа аль-альямія", "Аль-Арабі".

В *Катарі* журнали та газети почали виходити з 1969 року. Це щомісячник "Ад-Доха ас-сакафія" (з 1969 р.), щотижневик "Аль-Уруба" (з 1986 р.). До цього з 1961 року в Катарі видавався офіційно, на шпальтах якого друкувалися закони та розпорядження.

В *ОАЕ* з 1969 року виходили щоденні газети "Аль-Халіж" та "Аль-Іттіхад", пізніше вийшли журнали "Шууну адабія", "Ад-Дірасат", "Шіар", "Ар-Рафід" та ін.

Приблизно в кінці 60-х років в *Омані* вийшла газета "Аль-Ватан", у 70-х роках вийшли низка журналів серед них журнал "Аль-Акіда", та літературний журнал "Аль-Усра", журнали "Ан-Нагда" та "Аль-Адва".

Зародження преси має важливе значення в політичному, освітньому та культурному розвитку регіону. Вона висвітлювала значні політичні та культурні події. Також населення намагалось дістати газети та журнали з інших арабських країн, а особливо з країн Шамму та Єгипту. Вони потрапляли до Затоки з кінця ХІХ ст. завдяки діяльності торговців. А з 30-років з появою торговельних кораблів почали масово завозити до Затоки пресу та книги. Ця література містила нові політичні, соціальні ідеї, а також новини літератури та науки. Серед них були "Аль-Урва вуска" Джамалія ад-Діна аль-Афгані та Мухаммада Абдо, "Аль-Манар" Рашіда Ріда, "Ар-Рісалья" Ахмада Хасана аз-Зіята, "Аль-Мунтада", що видавався в Єрусалимі, єгипетський журнал "Ас-Сакафа", американський журнал "Аль-Мухтар", такі відомі журнали "Аль-Гіляль", "Аль-Муктатаф", "Аполон" та навіть журнали з країн Магрибу [2, с. 44].

Також велике значення в підтриманні культурних зв'язків між регіоном Перської затоки та арабськими країнами мало радіо. Це радіо "Каїр", а також деякі європейські радіостанції, що транслювалися арабською мовою: радіо "Берлін" та "BBC", які транслювали свої передачі починаючи з 1938 року.

Очевидно, що преса і радіо зіграли важливу роль в культурному підйомі в Затоці, адже давали можливість ознайомитись з літературними тенденціями в арабському світі та спостерігати за боротьбою арабських країн за свою незалежність. Доктор Мухаммад Мурсі Абдалла у своїй книзі "ОАЕ та сусідні країни." наводить слова американського священика, який відвідав Затоку у 1910 році під час повстання Дубаї проти англійців. Він вважав, що такі єгипетські газети як "Аль-Муайяд" та "Аль-Ліва" підбурювали населення Затоки проти присутності британців на їх землях [2, с. 45]. Це ще раз підтверджує вплив преси на свідомість арабів Затоки.

Ще одним вартим уваги фактором культурного піднесення є **вільне пересування населення по країнах Затоки**. Люди без обмежень можуть подорожувати у пошуках знань, викладання, торгівлі та відвідування святих місць. Після відкриття народних та державних шкіл ці поїздки стали організованими і офіційними. Між арабськими країнами Перської затоки встановились міцні зв'язки. Люди можуть вільно пересуватись, жити в тій країні, в якій хочуть. Це явище має велике значення, адже воно властиве саме цим країнам, обмежує їх національну індивідуальність та відношення до певної країни. Це свідчить про те, що вони ідейно дуже подібні. Існує багато поетів творчість, яких важко віднести до літератури якоїсь однієї країни. Наприклад, такий поет як Абдальжаліль ат-Табатабаї багато подорожував. Він жив в Катарі, Бахреїні, Неджді, Омані, ОАЕ. Тому всі країни Перської затоки, в яких він жив вважають його своїм поетом. До таких поетів можна віднести і Халіда аль-Фарджа (1898-1954), що зайняв свою нішу в літера-

турному русі Бахрейну і прожив певний час там. Однак він почав свою творчість при дворі короля Абдальазіза Аль Сауда, а народився в Кувейті, помер в Лівані.

Народні школи запрошували викладачів і вчених з інших країн, багато хто з них навчався в Азгарі. У 30-х на поч. 40-х до ОАЕ переїхало багато мислителів таких як Ас-Са-лібі ат-Тунісі, Абдалла ас-Сані, Абдалькарім аль-Іракі. Доктор Юсуф ас-Салім називає багато вчених, літераторів, реформаторів, які відвідували Кувейт і зробили значний внесок в пробудження свідомості, закликаючи до звільнення від пут застою, бездіяльності, байдужості. Серед них: Рашід Ріда, Амін аш-Шанкіті аль-Магрібі, Хафіз Вагба, Юсуф аль-Кіна'і, Абдальазіз ар-Рашід, Абдалькадір аль-Хусейні Мухаммад аль-Багдаді. А Амін ар-Рейхані в своїй праці "Арабські правителі" згадує, що в кінці XIX ст. до Бахрейну приїздив Джамаль ад-Дін аль-Афгані [2, с. 47]. Крім того студенти їздили на навчання до інших країн, в тому числі до Єгипту.

Також організовувались поїздки груп студентів з Оману та Кувейту до Багдаду 1924 року, з ОАЕ до Катару. А коли опіка освітою перейшла в руки держави, то кількість таких поїздок стрімко збільшувалась, особливо коли розпочався видобуток нафти. Це вже були не лише поїздки на навчання до Саудівської Аравії, Каїру та Багдаду, а й до інститутів та університетів Америки та Європи.

Контакти арабів Затоки з європейським країнами були і раніше, ще з кінця XVI ст., коли через море прийшли португальці, також мали місце контакти з голландцями, французами, росіянами, англійцями та американцями. Однак, вони були неглибокими, адже ці народи не прагнули культурних відносин, а лише хотіли отримати вплив над морським шляхами на відміну від присутності французів в Пн. Африці, які не вдовольнялись торгівельним та економічними привілеями, що дозволяли їм користуватись нафтовими ресурсами, вони були ще й культурними і ідейними колонізаторами, відкривали культурні установи, насаджували свою мову. А контакти арабів Затоки з англійцями були дещо відмінними. Опіка Британії над регіоном Перської затоки здійснювалась згідно з угодами та договорами, які перекривали шлях до діяльності в Затоці іншим європейським державам. Як зазначалось вище, торгівельні відносини з Індією, що здійснювались під контролем Британії сприяли ознайомленню арабської інтелігенції та торгівців з англійською культурою. Наприклад, бахрейнський поет Салман ат-Тажір Аль Нашра (1875-1925), який добре знав арабську культуру, ознайомився з західною культурою, коли жив в Індії. А поет і літератор з ОАЕ Ахмад бен Султан бен Салім довгий час жив в Індії, вивчив англійську мову і читав нею дослідження, що стосувались історії регіону Перської затоки. В часи видобутку нафти культурні відносини з Європою та Америкою поступово поглибилися з поглибленням торгівельних та наукових відносин.

I. Субота, асист.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев

ПРЕДПОСЫЛКИ КУЛЬТУРНОГО ВОЗРОЖДЕНИЯ В СТРАНАХ ПЕРСИДСКОГО ЗАЛИВА

В статье рассматриваются предпосылки возрождения и развития новой литературы в странах Персидского залива. Среди них: просветительское движение, развитие экономики, зарождение прессы, учеба студентов за рубежом, контакты с европейцами и др.

Ключевые слова: культурное возрождение, народное образование, зарождение прессы, развитие экономики, новые философские и литературные течения.

I. Subota, assistant professor

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

THE PRECONDITIONS OF THE CULTURAL REVIVAL IN THE ARABIAN GULF REGION

The article depicts the main preconditions of the Arabian Gulf countries cultural revival. Among them: educational movement, development of economy, emergence of the press, getting an education abroad by Arab Gulf students, contact with Europeans etc.

Key words: cultural revival, public education, emergence of the press, development of economy, new philosophical and literary trends.

Доктор Ар-Рашід Бу-ша'ір виокремлює ще й такий фактор культурного підйому в країнах Затоки як **реформаторський рух**. Особливу увагу він приділяє вахабітському руху, вважаючи, що цей рух мав великий вплив на поезію. Та, на нашу думку, не варто переоцінювати вплив вахабітського руху на літературу Затоки, адже вахабітський рух, головним чином, був поширений на Аравійському півострові і став ідейним підґрунтям держави Саудівської Аравії. Саме в Саудівській Аравії ми значною мірою можемо спостерігати вплив вахабітського руху на культуру, та в решті країн Затоки він значно менший.

До перерахованих факторів, що стали іскрою в процесі відродження та розвитку літератури можна додати ще й такі як відкриття літературних клубів, культурних товариств, та участь жінок в просвітницькому русі. Жінки Затоки досить рано отримали право на освіту. Вони навчались і в початкових традиційних релігійних школах, а пізніше в державних. Участь жінки в культурному житті Затоки розширились епоху видобутку нафти. Велика кількість письменниць стала особливістю літератури цього регіону.

Варто зауважити, що письменники в інших арабських країнах вже в кінці 50-х років завершили засвоєння світової спадщини, а в регіоні Перської затоки воно відбувалось пізніше і через творчість арабських письменників. Вже в такий спосіб письменники Затоки збагатили свої ідейні та художні погляди, розширили свій культурний світогляд. Деякі письменники та поети надолужили втрачене за рекордно короткий час. Таким чином, нова література Затоки розвивалась під впливом літератури арабських країн, де вона вже пройшла певний шлях розвитку і засвоїла ідеї західної культури, а також під безпосереднім впливом європейської літератури після зміцнення економічних відносин з західними країнами, коли студенти почали отримувати вищу освіту у європейських та американських вищих навчальних закладах.

Список використаних джерел

1. Мельянцева В. А., Ланда Р. Г., Родригес А. М., Селиванов И. Н. Новая история стран Азии и Африки XVI-XIX века Ч.1 : [учебник для вузов] / - М.: Владос, 2004 - 511 с.
2. Примаков Е.М., Лебедев Е.А., Наумкин В.В. Новейшая история арабских стран Азии, 1917-1985: [учебник для вузов] / Примаков Е.М., Лебедев Е.А., Наумкин В.В. - М.: Наука, 1988. - 638 с.
3. Родригес А.М. История стран Азии и Африки в Новейшее время 1918-2005 гг. : [учебник для вузов] / Родригес А.М. - М.: Проспект, 2009. 512
4. أمين الريحاني ملوك العرب. بيروت ١٩٦٧
5. الرشيد بوشعير الشعر العربي الحديث في منطقة الخليج. دمشق، ١٩٩٧
6. محمد مرسي عبد الله دولة الإمارات العربية المتحدة وجيرانها. الكويت، ١٩٨١
7. محمد حسن الحربي تطور التعليم في الإمارات العربية المتحدة مطابع البيان التجاري. الإمارات العربية المتحدة، ١٩٨٨
8. محمد منير موسى التعليم في دول الخليج العربية. القاهرة، ١٩٨٩

Надійшла до редколегії 20.10.14